

Калиновський Юрій Юрійович
НУ «ЮАУ імені Ярослава Мудрого»,
професор кафедри філософії,
доктор філософських наук, професор
Кальницький Едуард Анатольович
НУ «ЮАУ імені Ярослава Мудрого»,
доцент кафедри філософії,
кандидат філософських наук, доцент

ВЗАЄМОБУМОВЛЕНІСТЬ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ІНСТИТУТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ

Розвиток демократії в Україні – це складний багаторівневий процес, який передбачає гармонійне поєднання різноманітних чинників, зокрема таких як правове суспільство та інститут прав людини. Вочевидь, що правове суспільство це така спільнота у якій права людини не тільки гарантуються державою, але й підтримуються силою громадської думки.

Необхідно зазначити, що поняття “правове суспільство” не є тотожним визначенням “правової держави” та “громадянського суспільства”. На думку дослідника С. Максимова, правове суспільство – це така спільнота в якій реалізовано принцип верховенства права, тобто всі суб’єкти підкоряються праву не примусово, а за переконанням, громадяни мають право безперешкодно висловлювати свою думку, приймати власні рішення, відчувати себе самостійними і не залежними від волі держави. Вищезначений автор зазначає, що інституційними умовами розвитку правового суспільства є громадянське суспільство та правова держава, а неінституційною – домінування у суспільстві громадян з розвиненою правосвідомістю, які є реальними суб’єктами правовідносин даного суспільства [1, с. 265-270]. Отже, дотримання прав людини, їх трансформація відповідно до нових умов (наприклад, інформаційні права людини) стає визначальною рисою і необхідною умовою для розвитку правового суспільства.

В свою чергу М. Цимбалюк. підкреслює, що ідея правового суспільства є значно масштабнішою за мету побудови правової держави, тобто ідею правового обмеження державної влади шляхом визначення непорушності певних суб'єктивних прав. Адже для того, щоб щось гарантувати, воно має вже бути у якості певної реальності (нехай навіть суб'єктивно-вольової). Це означає, що право як сфера відносин між людьми повинно знайти своє здійснення за межами держави, у сфері громадянського суспільства і визнаватися як цінність якщо не усіма та кожним, то принаймні більшістю [2].

Таким чином, правове суспільство, громадянське суспільство, правова держава та інститут прав людини взаємообумовлюють й детермінують існування одне одного.

Концепт “правове суспільство”, з нашої точки зору, варто розглядати крізь призму певної культури, певних історичних традицій. Так, сутнісні характеристики правового суспільства та розуміння змісту прав людини у їхньому сучасному варіанті були напрацьовані, перш за все, європейською цивілізацією і ретрансльовані у інші культури. Процеси глобалізації та інформатизації значно посилили обмін цінностями та ідеями між різноманітними культурними світами людської цивілізації.

В цьому контексті, український дослідник О. Дзьобань зазначає, що багатогранність культури дозволяє розглядати її як інформаційну систему, що включає як підсистеми духовно-етичні цінності, етичні норми і традиції, творчі пошуки й відкриття. Ця система не може не враховувати соціокультурну динаміку сучасного світу, для якої характерні чотири основоположні тенденції:

- центральне місце у соціокультурному процесі займає людина;
- культура знаходиться у постійному прогресивному розвитку в умовах науково-технічної й технологічної революції;
- культура розвивається паралельно з сучасним типом цивілізації;
- сучасна культура орієнтована на тенденцію до духовної інтеграції людства і ця інтеграційна тенденція стає її домінантою [3 с. 187].

Необхідно підкреслити, що у сучасних умовах ідея правового суспільства і як наслідок важливість дотримання прав людини стає популярною не тільки на теренах Західної Європи та США. Це обумовлено не в останню чергу тим, що на всі суспільні процеси здійснюють значний вплив інформаційні технології, нові засоби комунікації.

Саме тому важливим чинником розвитку правового суспільства та інституту прав людини є засоби масової комунікації (ЗМК) від рівня незалежності та кваліфікованості яких залежить швидкість руху будь-якої держави до демократії та утвердження правових цінностей. Вочевидь, діяльність ЗМК є потужним механізмом впливу на масову свідомість населення. Засоби масової комунікації, здійснюючи інтеграційну та виховну функції повинні сприяти утвердженню у суспільстві певних стереотипів поведінки, правових цінностей, утверджувати свободу й справедливість як невід'ємні атрибути людського буття.

Як зазначає А. Токарська, динаміка сучасного суспільства все більшою мірою конститується як комунікативна самоорганізація, в контексті якої перманентно набуває ваги правова комунікація. Концептуальний фундамент останньої визначається конкретно-історичними формами узгодження “літери закону” з тим його “духом”, що визріває в інтерактивному середовищі суспільного буття. Необхідним моментом самоорганізації правового суспільства є зростання показників комунікативності останнього, оскільки при цьому збільшуватиметься ступінь взаємодії та взаємозалежності його підсистем та елементів, а, отже, взаємообмеження свободи їхньої поведінки чи динаміки призводитиме до росту коефіцієнта їх взаємоупорядкування. Як свідчить проведений аналіз, зростання кількісних характеристик комунікативної діяльності (доступності, швидкодії, масовості та ін.), призводить до відповідних її якісних трансформацій. Зокрема, розширення комунікативних можливостей суспільства посилює міру взаємозалежності комунікантів і, відповідно, послаблює необхідність та звужує сферу координації їхньої суспільної поведінки з боку державно-адміністративних структур. У міру набуття комунікативними засобами

та формами масового характеру традиційна “монологічна” система організації відносин між владою та суспільством заміщується “діалогічною”, що передбачає двосторонній зв’язок влади з населенням і дозволяє здійснити перехід від вищезгаданої “інструментальної” до “комунікативної” моделі прийняття політико-правових рішень [4, с. 14]. Таким чином, правова комунікація є механізмом самоорганізації в межах самого правового суспільства, а також засобом впливу на владу, коли сам дискурс у трикутнику громадянин–влада–суспільство передбачає певні діалогічні технології та інтерсуб’єктивістські практики. Фактично правова комунікація є необхідним інструментом захисту прав людини, технологією відтворення правових цінностей у суспільному просторі.

Основні напрями вдосконалення масової правової комунікації полягають у встановленні чіткого регламенту передбачуваності „психодії” інформації ЗМІ щодо діяльності органів правопорядку; конструктивному використанні основних форм та методів побудови правового дискурсу через засоби масової інформації (на противагу нагнітання атмосфери страху, паніки, популяризації насильства, правового нігілізму тощо); утвердженні через ЗМІ демократичних підходів до правових комунікативних звичаїв, що гарантують соціальний порядок у державі. Таким чином, правова комунікація є необхідною складовою існування як громадянського, так і правового суспільства.

Як зазначалося раніше, правове суспільство та громадянське суспільство взаємодетермінують існування одне одного й стають питомим тлом для розвитку прав людини. На думку фахівців, для розвитку громадянського суспільства необхідне сприятливе законодавче середовище, яке передбачає: прості процедури реєстрації організацій громадянського суспільства; податкові стимули для діяльності організацій громадянського суспільства та їх підтримки з боку індивідуальних та корпоративних донорів; правові можливості забезпечення існування організації через її господарську діяльність; прозорі процедури державної фінансової підтримки громадських організацій; правові гарантії вільного доступу організацій громадянського суспільства до надання соціальних послуг за рахунок бюджетних коштів;

процедури залучення організацій громадянського суспільства до формування та реалізації державної політики.

Порівнюючи за вищезначеними критеріями умови функціонування громадянського суспільства в Україні та європейських країнах необхідно зупинитися на деяких відмінностях. Так, в Естонії неурядову організацію можна зареєструвати через Інтернет або у телефонному режимі, оплатити реєстрацію за допомогою електронних грошей – і неурядова організація може діяти. В Україні процес реєстрації громадських організацій є більш складним та довготривалим.

Громадські організації України позбавлені права перейти на спрощену систему оподаткування, хоча переважна більшість громадських організацій відповідає чинним критеріям щодо розміру прибутків, видів діяльності та кількості працівників. Для значної кількості організацій, що не скористалися правом внесення до Реєстру неприбуткових організацій та установ або були виключені з цього реєстру, таке право надзвичайно важливе. Втім, оскільки закони про різні види об'єднання громадян не передбачають одержання такими організаціями прибутку, державні органи і суди України заперечують право громадських організацій обрати спрощену систему оподаткування. У 18 державах ЄС спеціальний податковий статус надається на підставі реєстрації громадської організації як юридичної особи. 23 країни ЄС встановили податкові пільги для індивідуальних донорів неурядових організацій. [5, с. 11-13].

Законодавством України не визначено загальні принципи, цілі та процедури планування і розподілу державної фінансової підтримки для громадських організацій. Органи виконавчої влади мають можливість встановлювати власні пріоритети та процедури розподілу таких коштів для підтримки громадських організацій, причому часто такі процедури не є публічними. Право на отримання державної фінансової підтримки передбачено законодавством для всеукраїнських громадських організацій інвалідів, молодіжних та дитячих громадських організацій, всеукраїнських

громадських організацій чорнобильців, національних творчих спілок, організацій національних меншин, спортивних федерацій. Бюджетне законодавство не передбачає планування коштів для підтримки решти громадських організацій, зокрема правозахисних, екологічних, моніторингових. В свою чергу, 40-60% річного бюджету пересічної громадської організації країн ЄС становлять кошти з державного бюджету. За часткою державного фінансування у річному бюджеті середньої громадської організації (2-3%) Україна знаходиться на рівні Філіппін, Пакистану та Кенії [5, с. 15-16].

Отже, штучні, бюрократичні перепони для розвитку громадянського суспільства в Україні не сприяють утвердженню правових цінностей та ефективному захисту прав людини на теренах нашої держави. Ініціативність, громадянська активність українців належним чином не підтримується державою.

Одним з базових принципів розвитку правового суспільства та інституту прав людини є принцип субсидіарності, який передбачає участь неурядових організацій у наданні соціальних послуг, реалізації державної політики тощо. Як зазначає Т. Панченко, громадянська активність, довіра та толерантність під впливом цінностей субсидіарності утворюють провідну рису культури субсидіарної демократії – солідарність, що зумовлена горизонтальними зв'язками взаємодії і співпраці на противагу вертикальним зв'язкам влади і залежності [6, с. 141]. Філософія субсидіарності передбачає спільну участь і зацікавленість всіх громадян у розвитку правового суспільства та інституту прав людини. Громадяни повинні позбутися патерналістських очікувань і не чекати постійної опіки від держави, самостійно створювати цивілізований соціальний простір шляхом самоорганізації. Так, аналізуючи рівень та механізм реалізації соціальних прав в Україні необхідно підкреслити недостатню участь у цьому процесі так званого “третього сектору” – неурядових громадських організацій.

Коментуючи реалізацію принципу субсидіарності в нашій державі, можна констатувати, що вимоги законодавства, зокрема Закону України “Про соціальні послуги”, щодо надання соціальних послуг за рахунок бюджетних коштів ставлять громадські та благодійні організації у нерівні умови порівняно з державними й комунальними установами та штучно обмежують конкуренцію між надавачами послуг. Для громадських та благодійних організацій законодавством передбачено конкурсний механізм розподілу бюджетного фінансування для оплати їх соціальних послуг. Проте кваліфікаційні умови таких конкурсів часто є дискримінаційними (територіальний статус, місце і час реєстрації організацій тощо). Натомість, для фінансування державних та комунальних установ соціального обслуговування передбачені позаконкурсні механізми.

Для порівняння у Німеччині згідно з принципом субсидіарності держава не створює власні установи для надання соціальних послуг у разі, якщо аналогічні послуги уже забезпечені або можуть бути забезпечені громадськими організаціями. Так, 60% соціальних послуг за рахунок бюджетних коштів надається громадськими організаціями [5, с. 18-19].

Таким чином, основними проблемами наявної моделі інституційного забезпечення формування та реалізації державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства, а як наслідок і правового, є: відсутність члена уряду, персонально відповідального за реалізацію цієї політики; відсутність вертикальної та горизонтальної координації впровадження політики сприяння розвитку громадянського суспільства; відсутність державної цільової програми розвитку громадянського суспільства; неперіоритетний характер питань розвитку громадянського суспільства для органів виконавчої влади; застарілість підходів до організації роботи органів влади, зокрема ігнорування принципу орієнтації на клієнта (користувача публічних послуг); відсутність в органів виконавчої влади навичок організації взаємодії з інститутами громадянського суспільства.

Фактично вищезначені недоліки у правовому та інституційному забезпеченні функціонування громадянського суспільства здійснюють негативний вплив і на розвиток правового суспільства, оскільки людина не може ефективно захищати свої права, що призводить до втрати нею віри у можливість здійснення права.

Посттоталітарним країнам, Україні зокрема, дуже важливо поступово імплементувати міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини, що дозволить пришвидшити розвиток правового суспільства. Для з'ясування значення міжнародного стандарту прав людини важливим є визначення його суттєвих ознак. З точки зору О. Рудневої, ці ознаки мають висвітлювати джерела закріплення, форми (як об'єктивні ознаки) та внутрішній зміст поняття, а також наслідки їх дії, значення та вплив на суспільні відносини. Однією з таких ознак міжнародних стандартів, на думку вищезначеної дослідниці, є універсальність. Вона знаходить широке відображення в нормах міжнародних договорів з прав людини. Так, наприклад, ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права закріплює, що кожна держава повинна поважати і забезпечувати усім особам на своїй території надані права, без будь-яких відмінностей на основі расової приналежності, кольору шкіри, статі, мови, релігійних та інших поглядів, національного або соціального походження, майнового або іншого статусу. Парадигма універсальності міжнародних стандартів прав людини полягає у тому, що вони є єдиними для усіх держав, що приєдналися до відповідного міжнародно-правового акту (у разі, якщо останній є джерелом їх закріплення), а вимоги, встановлювані ними, мають однаковий ступінь імперативності незалежно від того, у якій державі вони застосовуються. Загальна декларація прав людини проголошує, що усі права людини універсальні, неподільні, взаємозв'язані й взаємозалежні. Міжнародне співтовариство повинно відноситися до прав людини глобально, у справедливій і рівній мірі, з однаковим підходом і увагою. Хоча значення національної і релігійної специфіки та різних історичних, культурних і релігійних особливостей необхідно враховувати, держави, незалежно від

політичних, економічних і культурних систем, зобов'язані заохочувати й захищати усі права людини й основні свободи. Слід зазначити, що вітчизняні юристи та міжнародні експерти також часто вдаються до використання категорії “міжнародні стандарти”, коли мова йде про стан дотримання тією чи іншою державою положень міжнародних договорів. Так, Заключні коментарі Комітету ООН з прав людини, прийняті за результатами розгляду шостої періодичної доповіді України від 11 квітня 2006 року, використовують категорію “стандарт”, “стандарт захисту” тощо [7, с. 19-20].

Таким чином, розвиток правового суспільства та інституту прав людини є явищами взаємообумовленими й взаємодоповнюючими щодо загального демократичного поступу держави. Як показує практика демократичних країн, успішність цих процесів пов'язана не тільки з діяльністю держави, але й з активною позицією громадських організацій, окремих громадян щодо захисту своїх прав і свобод. Виходячи з принципу субсидіарності, становлення та розвиток правового суспільства й інституту прав людини стає необхідною умовою соціального прогресу у сучасних умовах.

Література

1. Максимов С. И. Правовое общество: основные черты и условия формирования / С. И. Максимов // Проблемы законности. — 2003. — Вип. 58. — С. 265—273.
2. Цимбалюк М. М. Онтологія правосвідомості: теорія та реальність [Текст] : монографія / М. М. Цимбалюк. — К. : Атіка, 2008. — 288 с.
3. Дзьобань О. П. Філософія інформаційних комунікацій: Монографія / О. П. Дзьобань. — Харків: Майдан, 2012. — 224 с.
4. Токарська А. С. Правова комунікація в контексті посткласичного праворозуміння : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : [спец.] 12.00.12 “Філософія права” / Токарська Антоніна Семенівна ; Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2008. — 36 с.

5. Правові умови розвитку громадянського суспільства в Україні. Що потрібно зробити? / М. В. Лациба, А. О. Красносільська [та ін.]; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. — К.: Агентство «Україна», 2011. — 132 с.
6. Панченко Т. В. Принцип субсидіарності у сучасному демократичному розвитку: Монографія / Т. В. Панченко. — Х. : Майдан, 2011. — 368 с.
7. Руднева О. М. Поняття та ознаки міжнародних стандартів прав і свобод людини / О. М. Руднева // Держава і право. — 2010. — Вип. 49. — С. 17-22.